

پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران

PAZHOSHESH-HA-YE BASTANSHENASI IRAN
P. ISSN: 2345-5225 & E. ISSN: 2345-5500
Homepage: <https://nbsh.basu.ac.ir/>
Vol. 12, No. 33, Summer 2022

Partian and Sasanian Burials at Bavanat River Basin, Fars

Khanipour, M.¹; Kavosh, H.²

<https://dx.doi.org/10.22084/NB.2021.22504.2202>

Received: 2020/09/09; Accepted: 2021/12/05

Type of Article: **Research**

Pp: 181-205

Abstract

Burial is part of the spiritual and material culture of each nation, which has its own characteristics in each region and period. Since the burial method originates from the thoughts, ideas and culture of the society, by studying them, it is possible to reconstruct the process of cultural evolution of ancient societies. Studying burial practices and rituals has always been of the interest of researchers in the Sassanid field, and as a result of the researches, we see diversity in the burial practices of this period. Archaeological survey at the Bavanat River Basin, which took place in 2015, revealed evidence of two burial methods, including cairn burial or Khereft Khane, as well as pillar ossuary. Considering the variety of burial methods of this period in Fars, what were the burial methods of the Parthian and Sassanid eras in the Bavanat and what are the characteristics of the burial places? Therefore, the current research with a comparative-descriptive approach tries to explain the burials of the historical period of Bavanat in order to answer the raised questions. On top of the most of the Bavanat River basin Mountains, cairn burials have been identified that have a circular plan and are accumulate with stones of various dimensions with no mortar. Due to the wide distribution of cairn burials from Pakistan to southwestern Iran and the southern coasts of the Persian Gulf, different chronologies have been provided for such burials, however, according to the cultural materials obtained from other parts of Fars and comparing them to identification burials, this type of burial can be attributed to the Parthian and Sassanid periods. There are different opinions about the function of the second type of burial, pillar ossuary that according to the inscriptions obtained around of the city of Istakhr, they can be considered as having a burial function related to the Sassanid period that were identified at Pahneh Mil Fenjan and Cheraghkoshi sites.

Keywords: Partian, Sasanian, Cairn Burial, Khereft Khaneh, Dakhmak.

1. Post-Doctoral Fellowship in Archaeology, Department of Archaeology, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran, (Corresponding Author)
Email: khanipour.m@ut.ac.ir

2. Assistant Professor, Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, University of Zabol, Zabol, Iran.

Citations: Khanipour, M. & Kavosh, H., (2022). "Partian and Sasanian Burials at Bavanat River Basin, Fars". *Pazhoheshha-ye Bastan Shenasi Iran*, 12(33): 181-205. (doi: 10.22084/nb.2021.22504.2202).

Homepage of this Article:
https://nbsh.basu.ac.ir/article_4265.html?lang=en

PAZHOSHESH-HA-YE BASTANSHENASI IRAN
Archaeological Researches of Iran
Journal of Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran.

Publisher: Bu-Ali Sina University. All rights reserved.

© Copyright©2022, The Authors. This open-access article is published under the terms of the *Creative Commons*.

Introduction

Bavanat County is located in the northeast of Fars province and consists of two districts: Markazi and Mazayjan. It is attempted to determine the studied region according to the natural geographical range without considering new political borders. To this end, the Bavanat River Basin which is located in two Districts of this county was surveyed. Archeological research was carried out in a survey and intensive way to identify all sites and relics that reflect the activities of past human societies in the region. In this research, in addition of using all the information of historical texts and environmental studies, it was tried to conduct a field study in the basin of Bavanat River and by studying different features and surface findings, the relationship between cultural sites and settlement patterns are investigated and meanwhile by comparing with the adjacent regions, the relationship between these cultural sites in different periods with the environment and geography of the region is studied. In general, the most important goals of this archaeological research in 2015 were as the following: identifying all historical sites of different periods of the region; preparing archaeological maps of the studied region in the different cultural periods; studying and investigating the process of settlement changes in different periods, presenting the sequence of the relative chronology of the region based on surface findings; studying the effect of environment on the formation of settlements; recognizing regional and trans-regional interactions based on surface findings. The existence of numerous settlements, castles, stone walls, ritual places such as Monj and Kouh Yaghi all show the prosperity and importance of this region in the Sassanid period. Despite the various researches that have been carried out about burial rituals and places, none of them have mentioned the burial places of the historical period of Bavanat region. During the archeological surveys that took place in Bavanat county, traces of historical burials were identified.

Identified Traces

This region has high altitudes and several water resources and basins such as rivers, springs and streams in the region. The most important water source in this region is Bavanat River, which has a main role in the formation of the settlements of the region.

Following his studies in several regions around Iran, Stein conducted brief surveys and sounding in Bavanat as well (Stein, 1936). Furthermore, Helwing and Askari surveyed a number of sites in Monj as part of ICAR's

rescue survey in the Marvast Dam (Helwing, 2007). During the conducted researches, 200 sites that dated from the Neolithic to the late Islamic Period were identified. These sites include ancient sites, historical castles, temple, mosque, bridge, cemetery, mill, petroglyph, ancient mines, and slag site.

During the survey, cairns burial were identified in eight places in Bavanat river basin. Although these types of graves are named as cairn or Dambi burial, but among the local people of Fars, such graves are known as Khereft Khaneh. Another type of burials in this area is a pillar ossuary. The structure of this type of burial is in the form of holes and stone columns. The first type is a hole carved on the horizontal surface of large stones and rocks, which is similar to graves carved into the stone and the complete corpse is not placed in it, similar to the ossuary.

Discussion

By studying the graves in Bavanat, it is possible to explain the ritual and burial structures of the region during the historical period. cairn burial is one of the burial types in Bavanat, due to the wide geographical distribution of this type of graves, many efforts have been made to date these graves. The most important factor that has made the dating of these cemeteries difficult is the destruction and looting of the contents inside the grave. However, during the excavations that took place in this type of burial in Fars, they were generally dated to the Parthian and Sassanid periods, and by comparing the excavated samples, we can relatively compare the graves obtained from Bavanat to the Parthian and Sassanid periods.

The second type of burial in Bavanat is Dakhmak or pillar ossuary. The structure of this type of burial is in the form of holes and stone columns. The first type is a hole and carved on the horizontal surface of large stones and rocks, which is similar to cairn burial carved in the rock, and in terms of secondary burial and not placing a complete body in it, it is similar to Studan. Since according to the existing inscriptions, similar burials have been considered to have a funerary function, therefore, the samples found in the Bavanat can also be considered to have a funerary function and contemporary with the Sassanid era.

Conclusion

One of the characteristics of burials in the Parthian and Sassanid periods was their diversity, which has its own method and characteristics in different places. During the survey in Bavanat river basin, two types of burials were

identified with structures known as cairn Burial and Dakhmak. Cairn Burials have more distribution and number in the region, so that in this survey, eight places were identified, and more graves can be identified in case of further survey. Dakhmak and columns were identified from the two places of the Mill Fenjan and the Cheraghkoshi, which according to the samples identified from Naqsh-Rostam, Istakhar, Semirom, Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad and the reading of their inscriptions, can be used for burial and considered related to the Sassanid period. Cairn Burials exist in large areas of South and Southeast Iran as well as the southern coasts of the Oman Sea and the Persian Gulf, but there are pillar ossuary or Dakhmak burials only in limited areas, and with the samples identified from Bavanat, it is possible that Eastern Fars was also considered as one of the distribution areas of this type of burial.

تدفین‌های دوران اشکانی و ساسانی در حوضه رودخانه بوانات، استان فارس

مرتضی خانی‌پور^۱، حسینعلی کاوش^{II}

شناسه دیجیتال (DOI): <https://dx.doi.org/10.22084/NB.2021.22504.2202>

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۶/۱۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۱۴

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۲۰۵-۱۸۱

چکیده

تدفین بخشی از فرهنگ معنوی و مادی هر قوم محسوب می‌شود که در هر منطقه و هر دوره، ویژگی‌های خاص خود را داشته است. از آنجا که نحوه خاک‌سپاری برخاسته از تفکرات، عقاید و فرهنگ جامعه است، با مطالعه آن‌ها می‌توان به بازسازی روند تکامل فرهنگی جوامع باستان پرداخت. طی بررسی‌های باستان‌شناسی حوضه رودخانه بوانات که در سال ۱۳۹۴ به سرپرستی نگارنده با حمایت اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری فارس و فرمانداری بوانات صورت پذیرفت، شواهدی از دو شیوه تدفین شامل گورهای «سنگ چین» یا «خرفتخانه» و هم‌چنین «دخمک» یا «استودان‌های» ستونی شناسایی شد که با مطالعه و بررسی آن‌ها می‌توان به ساختارهای تدفینی و آئینی منطقه در دوران تاریخی دست یافت. با توجه به تنوع شیوه‌های تدفینی این دوران در فارس، شیوه‌های تدفینی دوران اشکانی و ساسانی در منطقه بوانات چگونه بوده و ویژگی‌ها و شاخصه‌های مکان‌های تدفینی چیست؟ بنابراین، پژوهش حاضر با رویکردی توصیفی-تطبیقی سعی بر تبیین تدفین‌های دوران تاریخی بوانات در راستای پاسخ به پرسش‌های مطرح شده دارد. بر فراز ستیغ اکثر کوه‌های حوضه رودخانه بوانات گورهای سنگی که دارای پلان مدور و با مصالح تخته‌سنگ‌هایی به ابعاد مختلف و به صورت خشکه چین است، شناسایی شد. با توجه به پراکنش وسیع گورهای سنگی از پاکستان تا جنوب غرب ایران و سواحل جنوبی خلیج فارس گاهنگاری‌های متفاوتی جهت این‌گونه تدفین ارائه شده است؛ با این حال با توجه به مواد فرهنگی به دست آمده از دیگر مناطق فارس و مقایسه آن‌ها به تدفین‌های شناسایی شده از منطقه بوانات می‌توان این نوع تدفین را به دوره‌های اشکانی و ساسانی منسوب کرد. در مورد دومین نوع تدفین یعنی دخمک یا استودان‌های ستونی نظریات مختلفی وجود دارد که با توجه به کتیبه‌های به دست آمده از حوالی شهر استخر و سمیرم می‌توان آن‌ها را دارای کارکرد تدفینی مربوط به دوره ساسانی دانست که از دو محل «پهنه میل فنجان» و «چراغ‌کشی» شناسایی شدند.

کلیدواژگان: دوره اشکانی، دوره ساسانی، تدفین، خرفتخانه، دخمک، استودان‌های ستونی.

I. پس‌ادکتری باستان‌شناسی، گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
Email: khanipoor.m@ut.ac.ir

II. استادیار، گروه باستان‌شناسی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه زابل، زابل، ایران.

ارجاع به مقاله: خانی‌پور، مرتضی؛ و کاوش، حسینعلی، (۱۴۰۱). «تدفین‌های دوران اشکانی و ساسانی در حوضه رودخانه بوانات، استان فارس». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۱۲(۳۳): ۱۸۱-۲۰۵. doi: 10.22084/nb.2021.22504.2202
صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه:

https://nbsh.basui.ac.ir/article_4265.html

فصلنامه علمی گروه باستان‌شناسی دانشکده هنر و معماری، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

© حق نشر متعلق به نویسنده(گان) است و نویسنده تحت مجوز Creative Commons Attribution License به مجله اجازه می‌دهد مقاله چاپ شده را در سامانه به اشتراک بگذارد، منوط بر این‌که حقوق مؤلف اثر حفظ و به انتشار اولیه مقاله در این مجله اشاره شود.

مقدمه

در پرتو کاوش‌ها و پژوهش‌های باستان‌شناسی که تا کنون انجام گرفته تا حدودی آئین خاکسپاری و شیوه‌های تدفین دوران اشکانی و ساسانی مشخص شده و همواره با پژوهش‌های جدید دانسته‌های ما بیشتر می‌شود. به‌هنگام گسترش دین زرتشتی در اواخر دوره اشکانی و اوایل دوره ساسانی، سعی بر این بوده تا پیکر درگذشتگان را تا حد ممکن از خاک و دیگر عناصر مقدس دیانت زرتشتی هم‌چون: آب، آتش، خاک و گیاه به دور نگه‌دارند. برای نیل به این منظور ابتدا اجساد را در فضاهای آزاد می‌گذاشتند تا استخوان‌ها به وسیله جانوران درنده و پرندگان مُردارخوار از گوشت عاری شوند و با تابش خورشید پاک گردند، سپس آن‌ها را گردآوری کرده و در شکاف سنگ‌ها یا خمره‌های سفالی جای می‌دادند (بویس، ۱۳۷۶: ۲۴). در دوره ساسانی گذاردن افراد در دخمه‌ها چنان برای دین‌داران زرتشتی رایج شد که برخی مواقع افراد را به بهانه عدم استفاده از چنین شیوه‌های تدفین به محاکمه کشانده‌اند؛ چنان‌که «سیاوش» ارتشیتاران سالارِ زمان «قباد» به وسیله روحانیون زرتشتی متهم به این گناه بزرگ گردید که پیکر زن بی‌جان خویش را به جای گذاردن در دخمه، به خاک سپرده است (کریستن‌سن، ۱۳۹۴: ۳۵۲). نمونه بارز دیگر سخت‌گیری قباد نسبت به ایبریان (گرجیان) مسیحی است که از آنان خواسته شد تا دیانت زرتشتی پیشه کنند و به‌ویژه از آنان خواست تا از به خاک سپردن مُردگان خویش جلوگیری کنند و آن‌ها را طبق رسوم زرتشتی به دخمه اموات نهند (همان: ۳۵۳).

«واندنبِرگ» در پی فعالیت‌های باستان‌شناسی خود در فارس برخی از آثار تدفینی دوران تاریخی را نیز معرفی نمود (Vanden Berghe, 1953). «لئو ترومپلمن» نیز به پژوهشی درباره گورها و آئین تدفین در دوره ساسانی پرداخت که عموم پژوهش‌وی برمبنای گورهای تدفینی فارس است (ترومپلمن، ۱۳۷۲؛ Trümpelmann, 1984). پژوهش‌های «هوف» نیز منجر به شناسایی تدفین‌های بیشتری در فارس شد (Huff, 1988; 1991; 1992; 1998; 2004). «محمدجواد جعفری» در پایان‌نامه خود به تدفین‌های کوه رحمت پرداخت (۱۳۸۶). «نصرالله‌زاده» نیز کتیبه‌های برخی گورها را خوانش نمود (۱۳۸۵؛ ۱۳۹۰؛ ۱۳۹۸). جدیدترین مطالعات منتشر شده در مورد تدفین‌های دوران تاریخی فارس توسط «مهدخت فرجامی‌راد» صورت پذیرفته است (Farjamirad, 2015a, b). با وجود پژوهش‌های مختلفی که در مورد آئین و مکان‌های تدفینی که تاکنون صورت پذیرفته در هیچ‌کدام به مکان‌های تدفینی دوران تاریخی منطقه بوانات اشاره نشده است. طی بررسی‌های باستان‌شناسی که در سال ۱۳۹۴ ه.ش. در شهرستان بوانات صورت‌گرفت، آثاری از تدفین‌های دوران تاریخی شناسایی شد. وجود استقرارهای متعدد، قلعه‌های دیده‌بانی و گذرگاهی، حصار سنگی، مکان‌های آئینی مثل چهارطاقی منج و کوه یاغی، همگی نشان از رونق و اهمیت این منطقه در دوره ساسانی دارند. با توجه به اهمیت موضوع و پرسش‌های مطرح‌شده در این پژوهش سعی بر آن است تا در ابتدا براساس یافته‌های بررسی که توسط نگارندگان صورت گرفته ساختار این نوع تدفین‌ها بررسی و سپس با مقایسه با دیگر مناطق، ساختارهای آئینی و تدفینی این منطقه مشخص شود.

هرچند تا کنون پژوهش‌های مختلفی در مورد تدفین‌های دوران تاریخی صورت گرفته، اما هنوز ساختارهای تدفینی در بسیاری از مناطق ناشناخته است. طی بررسی باستان‌شناسی شهرستان بوانات گورهای متعددی شناسایی شد که با تحلیل آن‌ها می‌توان ساختارهای آئینی و تدفینی منطقه را در طول دوران تاریخی تبیین نمود.

پرسش‌ها و فرضیات پژوهش: با توجه به موارد گفته شده و اهمیت مناسب آئینی و تدفینی در طول دوران اشکانی و ساسانی این پرسش پیش می‌آید که با توجه به تنوع شیوه‌های تدفینی این دوران در فارس، شیوه‌های تدفینی دوران اشکانی و ساسانی در منطقه بوانات چگونه بوده و ویژگی‌ها و شاخصه‌های مکان‌های تدفینی چیست؟ و این شیوه‌های تدفینی را در منظر کلی‌تر فارس چگونه می‌توان تبیین کرد؟ با توجه به پرسش‌های مطرح شده چنین فرض می‌شود که با توجه به رونق بوانات در دوران اشکانی و ساسانی دو گونه تدفین دخمه‌ای و توده سنگی در این منطقه صورت گرفته که مشابه گورهای توده سنگی در تمام مناطق فارس دیده می‌شود، اما دخمک‌ها یا استودان‌های ستونی در مناطق مرکزی مثل استخر صورت گرفته است.

روش پژوهش: این پژوهش با رویکردی توصیفی-تطبیقی سعی بر تبیین تدفین‌های دوران تاریخی بوانات داشته که طی بررسی باستان‌شناسی این منطقه شناسایی شد. در ابتدا به توصیف آثار پرداخته شده و سپس سعی شده تا با مقایسه تطبیقی نمونه ساختارهای تدفینی به دست آمده از بررسی بوانات با دیگر مناطق، کارکرد و گاهنگاری آن‌ها مشخص شود. بررسی فوق به صورت پیمایشی صورت گرفت و جهت تحلیل از منابع کتابخانه‌ای، یعنی مقالات مرتبط با تدفین‌های دوران تاریخی استفاده شده است.

باستان‌شناسی شهرستان بوانات

شهرستان بوانات به مرکزیت شهر بوانات در شمال شرقی استان فارس قرار دارد که از دو بخش مرکزی و مزایجان تشکیل شده است. اولین بار «استاین» در پی بررسی‌های خود در مناطق مختلف ایران در دهه ۱۹۳۰ م.، بررسی و گمانه‌زنی‌های مختصری در این منطقه انجام داد (Stein, 1936). در پی بررسی حوضه سد مروست، در سال ۱۳۸۶ ه.ش. «هلوینگ» و «عسکری چاوردی» از چند محوطه منج بازدید کردند (Helwing, 2007). نخستین فصل بررسی باستان‌شناسی شهرستان بوانات در سال ۱۳۹۴ ه.ش. توسط «مرتضی خانی‌پور» صورت پذیرفت؛ طی این بررسی ۲۰۰ اثر شناسایی گردید که از دوره نوسنگی تا دوران متأخر اسلامی، قابل تاریخ‌گذاری هستند. این آثار شامل: تپه و محوطه‌های باستانی، قلعه‌های تاریخی، مکان‌های آئینی دوران تاریخی، مسجد، پل، گورستان، آسیاب، نقوش صخره‌ای، معادن باستانی و محوطه سرباره می‌شود (خانی‌پور، ۱۳۹۴؛ خانی‌پور و همکاران، ۱۳۹۴). با توجه به بررسی‌های باستان‌شناسی صورت‌گرفته استقرارهای متعددی از دوران تاریخی در این حوضه شناسایی شد که بیشترین این آثار مربوط به دوره ساسانی است. به نظر می‌رسد بوانات نیز هم‌راستای دیگر مناطق فارس در دوره ساسانی

موردتوجه قرار گرفته که شاهد افزایش چشمگیر استقرارها و به طبع آن افزایش جمعیت در این منطقه هستیم.

تدفین‌های دوران اشکانی و ساسانی حوضه رودخانه بوانات

طی بررسی صورت گرفته دو نوع تدفین گورهای «سنگی» یا «خرفتخانه‌ای» و هم‌چنین گورهای موسوم به «دخمک» شناسایی شد که در ادامه به آن‌ها پرداخته خواهد شد.

گورهای موسوم به خرفتخانه یا سنگ چین در حوضه رودخانه بوانات

طی بررسی صورت گرفته در منطقه بوانات در هشت محل گورهای سنگی شناسایی شد. گرچه این نوع گورها تحت عنوان گورهای «سنگ چین» و یا «دامبی» نام‌گذاری شده‌اند، اما در بین مردم محلی فارس این‌گونه گورها تحت عنوان «خرفتخانه» معروف است. به عقیده مردمان فارس، در گذشته هنگام کوچ این سازه‌ها در بالای کوه ساخته می‌شد و افراد پیری که توانایی کوچ را نداشتند به همراه مقداری غذا در این مکان‌ها گذاشته می‌شده و فرد پس از مدتی زندگی در این سازه‌ها فوت می‌نموده است. کاوش‌ها و پژوهش‌های مختلف نشان داد که درون این سازه‌ها تدفین صورت می‌گرفته (استروناخ، ۱۳۷۹: ۲۳۰؛ سرلک و نوروزی، ۱۳۹۶؛ Stein, 1937: 158; Whitcomb, 1985: 216)؛ بنابراین فرضیه خرفتخانه بودن این سازه‌ها را می‌توان مردود دانست. گورهای خرفتخانه‌ای بوانات دارای ساختار توده سنگی مخروطی یا استوانه‌ای بوده که از انبوه لاشه سنگ‌های ریز و درشت ساخته شده است، در قسمت پایه، سنگ‌های به کار برده شده نسبتاً بزرگ و متناسب با بالا آمدن از سنگ‌های کوچک‌تر استفاده شده است. در این نوع تدفین هم‌زمان با چیدن سنگ‌های پایه، فضایی مکعب‌مستطیلی یا بیضی‌شکل به صورت دیواره سنگ چین در مرکز توده سنگ‌ها ساخته شده و سپس بعد از قرار دادن جسد داخل محفظه و قرار دادن سنگ‌های بزرگ یا یک تخته سنگ، برای پوشیدن محفظه حفره، روی آن بالاشه سنگ پوشیده می‌شده است. شکل هندسی این گورها معمولاً گرد بوده و به ندرت شکل بیضی هم از این گورها دیده می‌شود. قطر این گورها متفاوت بوده و بین حدود ۳ تا ۶ متر متغیر می‌باشد. به دلیل تخریب و دستبردهای صورت گرفته ارتفاع واقعی آن‌ها مشخص نیست، اما ارتفاع باقی‌مانده نیز از حدود ۴۰ تا ۲۲۰ سانتی‌متر متغیر است. متأسفانه تمامی گورها که در این بررسی شناسایی شده، دست‌خورده و غارت شده هستند و هیچ نمونه سالم شناسایی نشد که در ادامه به آن‌ها پرداخته خواهد شد:

خرفتخانه‌های جوی سفید: خرفتخانه‌های جوی سفید در ارتفاعات جنوبی

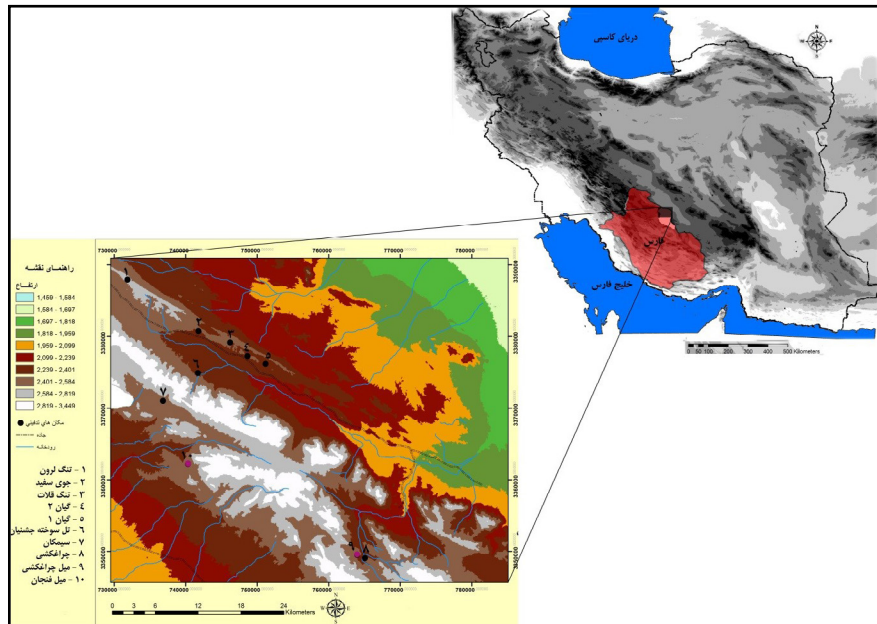
کوه قلات، مشرف به دره و در قسمت شمالی روستای جوی سفید قرار دارند (تصویر ۲). راه دسترسی به این مجموعه از طریق جاده خاکی است که در مقابل روستای جوی سفید از جاده آسفالت بوانات به صفاشهر منشعب شده و به سمت شمال امتداد دارد؛ این راه خاکی پس از حدود ۱۸۰۰ متر به دره‌ای در میان کوه قلات می‌رسد که

► تصویر ۱. نقشه پراکنندگی گورهای سنگی در جنوب و جنوب‌شرق فلات ایران (نقشه از: Lamberg-Karlovsky and Humphries, 1967)
Fig. 1. Distribution map of cairn burials at south and southeast of Iranian plateau.

► تصویر ۲. موقعیت جغرافیایی مکان‌های تدفینی بوانات (خانی‌پور، ۱۳۹۴).
Fig. 2. Geographic location of burial places in Bavanat (Khanipur, 2014).

مجموعه خرتخانه‌ها بر ارتفاعات سمت شرقی این راه قرار دارد. در این مجموعه پنج گور سنگی شناسایی شد که همگی بر روی ستیغ کوه قرار داشته و با استفاده از لاشه‌سنگ‌های کوه به صورت خشکه‌چین ساخته شده‌اند. پلان این گورها همگی مدور بوده و متأسفانه با توجه به تخریب و دستبردهای صورت‌گرفته ساختارهای گورها به هم ریخته است. گور شماره یک، ۵٫۵ متر قطر و ۷۰ سانتی‌متر ارتفاع؛ گور شماره دو دارای ۶ متر قطر و ۸۰ سانتی‌متر ارتفاع؛ گور شماره سه، دارای ۴٫۷ متر قطر و ۵۰ سانتی‌متر ارتفاع؛ گور شماره چهار، دارای ۳٫۸ متر قطر و ۵۰ سانتی‌متر ارتفاع؛ و گور شماره پنج، دارای ۵٫۳ متر قطر و ۶۰ سانتی‌متر ارتفاع است.

خرتخانه‌های تنگ قلات (گور بغ): در مسیر جاده خاکی شهر بوانات به چهرک و بردشیراز، بر روی ارتفاعات کوه قلات (تصاویر ۲ و ۳) با فاصله حدود ۳۹۰۰

متری از شهرک جیان دو تدفین در سمت شمال شرق جاده قرار دارد که با استفاده از لاشه‌سنگ‌های کوه به صورت خشکه‌چین ساخته شده‌اند. پلان آن‌ها تقریباً مدور بوده و هر دو تخریب شده‌اند. در گور شماره یک، پلان تدفینی که شامل محفظه‌ای مستطیل شکل در وسط و دیواره‌های سنگ‌چین بوده به خوبی مشخص است. گور شماره یک، ۶٫۲ متر قطر و ۱٫۴ متر ارتفاع؛ و گور شماره دو، ۵٫۲ متر قطر و ۷۰ سانتی‌متر ارتفاع دارند.

تصویر ۳. نمای کلی گور سنگ‌چین تنگ قلات (گور بغ)، (خانی‌پور، ۱۳۹۴).

Fig. 3. View of cairn grave Tang-e Qalat (Baq's Grave), (Khanipur, 2014).

خرفخانه‌های گیان ۱: این مجموعه تدفین در ارتفاعات کوه‌های شمالی شهر بوانات قرار دارند (تصاویر ۲ و ۴). راه دسترسی به این مجموعه از طریق جاده کمربندی شهر بوانات است؛ در مسیر کمربندی پس از گذشت از شهرک جیان و نرسیده به شهرک ولی‌عصر، دره‌ای بین رشته‌کوه‌های شمالی دیده می‌شود که این گورهای سنگ‌چین بر روی ارتفاعات شرقی این دره قرار دارند. در این مجموعه، پنج گور سنگی شناسایی شد که همگی بر روی قله‌ها و با استفاده از لاشه‌سنگ‌های کوه به صورت خشکه‌چین ساخته شده‌اند. پلان این گورها همگی مدور بوده و متأسفانه با توجه به تخریب و دستبردهای صورت‌گرفته ساختارهای گورها به هم ریخته و ارتفاع واقعی هیچ‌کدام مشخص نیست. گور شماره یک، ۳٫۷ متر قطر و ۱٫۳ متر ارتفاع؛ گور شماره دو، دارای ۵ متر قطر و ۱ متر ارتفاع؛ گور شماره سه دارای ۳٫۵ متر قطر و ۷۰ سانتی‌متر ارتفاع؛ گور شماره چهار، دارای ۴٫۵ متر قطر و ۱٫۱ سانتی‌متر ارتفاع؛ و گور شماره پنج، ۳ متر قطر و ۸۰ سانتی‌متر ارتفاع دارند.

خرفخانه‌های گیان ۲: این مجموعه تدفین بر روی ارتفاعات شمالی شهر بوانات و بر روی ارتفاعات کوه بیابان واقع شده است. راه دسترسی به این اثر، جاده خاکی است که قبل رسیدن به شهر بوانات در ابتدای کمربندی، راه خاکی از جاده منشعب شده و به سمت دره می‌رود؛ خرفخانه‌های فوق بر روی ارتفاعات شرقی این دره قرار دارند که بر فراز آن بقایای ۱۰ تدفین سنگی و یا خرفخانه قرار دارد. قبرها به صورت پشته سنگی بوده که در ساخت آن‌ها از سنگ‌های سیاه‌رنگ

► تصویر ۴. محفظه و دیواره‌های سنگی با پلان مدور خرفخانه گیان ۱ (خانی پور، ۱۳۹۴).
Fig. 4. Stone structure with circular plan, Khereft khane Gian 1 (Khanipur, 2014).

که در سرتاسر کوه‌های شهرستان وجود دارند، بهره برده شده و هیچ ملاتی برای چیدن سنگ‌ها روی هم به کار نرفته است (تصاویر ۲ و ۵). پلان این گورها همگی مدور بوده و با توجه به تخریب و دستبردهای صورت گرفته ساختارهای گورها به هم ریخته و ارتفاع واقعی هیچ‌کدام مشخص نیست. گور شماره یک، ۴٫۵ متر قطر و ۷۰ سانتی متر ارتفاع؛ گور شماره دو، دارای ۴٫۵ متر قطر و ۹۰ سانتی متر ارتفاع؛ گور شماره چهار، دارای ۶ متر قطر و ۶۰ سانتی متر ارتفاع؛ و گور شماره پنج، ۳ متر قطر و ۷۰ متر ارتفاع؛ گور شماره شش، دارای ۴٫۲ متر قطر و ۴۰ سانتی متر ارتفاع؛ گور شماره هفت، دارای ۴٫۵ متر قطر و ۶۰ سانتی متر ارتفاع؛ گور شماره هشت، دارای ۳٫۵ متر قطر و ۵۰ سانتی متر ارتفاع؛ گور شماره نه، دارای ۴٫۵ متر قطر و ۸۰ سانتی متر ارتفاع؛ و گور شماره ۱۰، ۳٫۵ متر قطر و ۷۰ سانتی متر ارتفاع دارند. در این بین تنها گور شماره سه دارای پلان بیضی شکل است.

خرفخانه تل سوخته جشنیان: در سمت جنوبی روستای جشنیان و دامنه شمالی کوه ختابان، پشته طبیعی وجود دارد که به «تل سوخته» معروف است بر روی این پشته طبیعی بقایای از یک تدفین سنگی به همراه چندین نقش کنده هندسی و حیوانی که تحت عنوان «سنگ نگاره» معروف هستند، وجود دارد. بقایای ساختار سنگی فوق دارای پلان تقریباً بیضی شکل بوده که با استفاده از لاشه سنگ و به صورت خشکه چین ساخته شده که بیشترین قطر آن ۴٫۷ متر است. با توجه به تخریب صورت گرفته، ارتفاع واقعی و ساختار تدفینی آن به درستی مشخص نیست.

خرفخانه‌های تنگ لرون: در مسیر جاده بوانات به صفاشهر پس از روستای پیرمراد در فاصله ۲ کیلومتری شمال جاده، تنگه لرون قرار دارد که در ارتفاعات اطراف این تنگه بقایای یک قلعه با معماری سنگی و سفال‌های شاخص دوره ساسانی وجود دارد که احتمالاً کارکردی نظامی جهت کنترل رفت و آمد از این تنگه را بر عهده داشته است؛ در اطراف این قلعه و بر روی کوه قلات بقایای چهار گور سنگ چین موسوم به -گورهای خرفخانه‌ای- وجود دارد. گورها همگی با استفاده از لاشه سنگ و به صورت خشکه چین ساخته شده و پلان آن‌ها به صورت مدور است (تصویر ۲). گور شماره یک، ۴٫۱ متر قطر و ۹۰ سانتی متر ارتفاع؛ گور شماره دو،

تصویر ۵. نمای کلی خرفتخانه گیان ۲ (خانی‌پور، ۱۳۹۴).

Fig. 5. View of Khereft khane Gian 2 (Khanipur, 2014).

دارای ۴٫۷ متر قطر و ۷۰ سانتی متر ارتفاع؛ گور شماره سه، دارای ۳٫۹ متر قطر و ۸۰ سانتی متر ارتفاع؛ و گور شماره چهار، ۴٫۴ متر قطر و ۱ متر ارتفاع دارند.

خرفتخانه‌های چراغ‌کشی: در میان ارتفاعات جنوبی مزایجان بر روی ارتفاعات کوه لای تاریک، در فاصله ۶۵۰۰ متری جنوب شرق روستای بادبر و در فاصله ۴۹۰۰ متری جنوب شرق چشمه پیرکدویه خرفتخانه‌های مزبور واقع شده است. راه دسترسی به این آن‌ها جاده خاکی است که بعد از روستای بادبر به سمت جنوب غرب می‌رود، پس از گذشتن از مسیر چشمه پیرکدویه، به منطقه چراغ‌کشی می‌رسیم؛ در سمت شرقی دره، کوه لای تاریک قرار دارد که بر فراز آن بقایای سه تدفین سنگی و یا خرفتخانه قرار دارد. این سه تدفین شناسایی شده با شماره‌های ۱ تا ۳ نام‌گذاری شده‌اند. خرفتخانه شماره یک در فاصله ۴۴۰ متری شرق گورستان چراغ‌کشی و بر فراز ارتفاعات شرقی منطقه چراغ‌کشی واقع شده است. ساختار این خرفتخانه به کلی دگرگون شده، به طوری که پلان مدور آن به سختی قابل تشخیص است و ارتفاع واقعی آن مشخص نیست. احتمالاً قطر این اثر حدود ۲٫۳ متر بوده و ارتفاع باقی‌مانده آن حدود ۵۰ سانتی متر است که با استفاده از تخته‌سنگ‌های محل به صورت خشکه چین ساخته شده است. خرفتخانه شماره دو، در فاصله ۲۱۰ متری شمال شرق خرفتخانه شماره یک و بر فراز ارتفاعات شرقی منطقه چراغ‌کشی واقع شده است. ساختار این خرفتخانه نیز به کلی دگرگون شده، به طوری که پلان مدور آن به سختی قابل تشخیص است و ارتفاع واقعی آن مشخص نیست. احتمالاً قطر این اثر حدود ۲٫۵ متر بوده و ارتفاع باقی‌مانده آن حدود ۴۰ سانتی متر است که با استفاده از تخته‌سنگ‌های محل به صورت خشکه چین ساخته شده است. خرفتخانه شماره سه، در فاصله ۱۹۰ متری شرق خرفتخانه شماره یک و ۲۱۰ متری جنوب شرق خرفتخانه شماره دو و بر فراز ارتفاعات شرقی منطقه چراغ‌کشی قرار دارد. ساختار این خرفتخانه نیز به کلی دگرگون شده، به طوری که پلان مدور آن به سختی قابل تشخیص بوده و ارتفاع واقعی آن مشخص نیست. احتمالاً قطر این اثر حدود ۲٫۹ متر بوده و ارتفاع باقی‌مانده آن حدود ۱ متر است که با استفاده از تخته‌سنگ‌های محل به صورت خشکه چین ساخته شده است (تصویر ۲).

خرفتخانه سیمکان: خرفتخانه مزبور در ۳۵۰۰ متری شمال‌شرق روستای سیمکان و ۲۴۰۰ متری شمال قلعه مسه و بر ارتفاعات جنوبی کوه کلکون قرار گرفته است. راه دسترسی به این اثر از طریق جاده خاکی است که در شمال روستای سیمکان از جاده آسفالته منشعب شده و به سمت شمال ادامه می‌یابد. پلان این خرفتخانه به صورت مدور با قطر حدود ۴٫۷ متر بوده که با استفاده از لاشه‌سنگ بدون ملاط ساخته شده است. این اثر نیز مورد حفاری غیرمجاز قرار گرفته و تاحدودی ساختار آن به هم‌ریخته و ارتفاع واقعی آن مشخص نیست، اما ارتفاع باقی‌مانده آن حدود ۲٫۲ متر است (تصاویر ۲ و ۶). در بین خرفتخانه‌های شناسایی شده در بوانات، این اثر بزرگ‌ترین خرفتخانه بوده که تفاوت آن با دیگر خرفتخانه‌ها استفاده از سنگ‌های سفید آهکی در ساخت آن است. طی شناسایی و بررسی این خرفتخانه، چند قطعه سفال جمع‌آوری و ثبت و ضبط گردید. سفال‌ها دارای خمیره‌ای به رنگ قرمز با آمیزه‌شن ریز و یا ترکیبی از ماسه هستند. کیفیت ساخت سفال‌ها نسبتاً متوسط و حرارت برای پخت سفال‌ها کافی بوده است. برخی از سفال‌ها دارای پوشش گلی غلیظ نخودی بر روی یک سطح و پوشش گلی غلیظ نارنجی بر سطح دیگرند. برخی از سفال‌ها دارای نوار برجسته بر روی بدنه هستند.

► تصویر ۶. نمای کلی خرفتخانه سیمکان (خانی‌پور، ۱۳۹۴).

Fig. 6. View of Khereft khane Simakan (Khanipur, 2014).

تاریخ‌گذاری گورهای سنگ‌چین یا خرفتخانه

گورهای سنگ‌چین یکی از فراوان‌ترین آثاری هستند که در بررسی‌های مناطق جنوب (سرلک و نوروزی، ۱۳۹۶؛ Stein, 1937: 240-241)، جنوب‌شرق ایران (خسروزاده، ۱۳۸۶؛ هاشمی و همکاران، ۱۳۹۳؛ Lamberg-Karlovsky & Humpheries, 1967؛ Basafa, 2008؛ Stein, 1937؛ De Cardi, 1959؛ Sajjadi, 1989)، منطقه کوه‌رنگ چهارمحال و بختیاری (روستایی، ۱۳۹۶)، پاکستان (Besenval, 1997: 30)، امارات (Hearinck, 1998)، یمن (Harrower et al., 2013؛ Ali Kalhoro, 2013)، عربستان سعودی (Reeler et al., 2009: Fig. 1) و عمان (Yule and

و ثبت شده است. گورهای سنگ چین به دو شکل استوانه‌ای و پشته سنگی دیده می‌شوند. این گورها معمولاً بر بستر صخره‌ای یا خاکی ستیخ کوه‌ها ایجاد شده‌اند. شمار زیادی از این گورها در ارتباط با محوطه‌های استقرار هستند که در نزدیکی آن‌ها قرار گرفته‌اند (خسروزاده، ۱۳۸۶). مینای تاریخ‌گذاری این گورها، اساساً محتویات آن‌ها شامل: سفال، اشیاء فلزی، سنگی، شیشه‌ای و سایر مواد فرهنگی است. در استان فارس نیز تاکنون این نوع تدفین از داراب و فسا (Stein, 1936: 158)، در باغان و کوار (Stein, 1936: 114)، در کوه رحمت تخت جمشید (جعفری، ۱۳۸۶؛ Gotch, 1971: 162-163)، تنگه بلاغی (استروناخ، ۱۳۷۹: ۲۳۰) و فیروزآباد (نوروزی، ۱۳۸۴: ۳۲۱) گزارش شده است.

با توجه به پراکندگی وسیع جغرافیایی این گونه تدفینی تاکنون تلاش‌های زیادی برای تاریخ‌گذاری این گورها انجام شده است. مهم‌ترین عاملی که تاریخ‌گذاری این گورستان‌ها را با مشکل مواجه کرده، تخریب و غارت محتویات داخل گور در دوره‌های گذشته است؛ هم‌چنین در اطراف عموم این آثار معمولاً یافته‌های سطحی یا به دست نمی‌آید یا بسیار کم و غیرشاخص هستند. این امر موجب شده که تاریخ‌گذاری شماری از این محوطه‌ها دشوار و حتی غیرممکن شود (خسروزاده، ۱۳۸۶: ۹۲). با توجه به محتویات به دست آمده از کاوش‌ها، این گورها به هزاره سوم پیش از میلاد (Jasim, 2003: 86-93)، عصر آهن (Benoist, 2008: 37)، اشکانی (استروناخ، ۱۳۷۸: ۲۳۰؛ هاشمی و همکاران، ۱۳۹۳: ۹۵؛ Jasim, 2006: 219; Stein, 1937: 76-77) و ساسانی (سرلک و نوروزی، ۱۳۹۶؛ Stein, 1937: 158-159) تاریخ‌گذاری شده‌اند؛ اما طی کاوش‌هایی که در این گونه تدفینی در فارس صورت گرفته عموماً به دوره اشکانی و ساسانی تاریخ‌گذاری شده‌اند که با مقایسه نمونه‌های کاوش شده می‌توان به طور نسبی گورهای به دست آمده از بوانات را نیز تاریخ‌گذاری کرد. «استاین» چندین گور را در منطقه بیشه‌زرد فارس کاوش نمود که در یکی از گورها سکه‌ای مربوط به «بزدگرد سوم» به دست آورد. براساس سکه فوق و دیگر یافته‌ها، این گورستان به سده هفت میلادی یعنی دوره ساسانی تاریخ‌گذاری شد (Stein, 1937: 158-159)؛ «استروناخ» نیز در حین کاوش‌های خود در پاسارگاد، چند گور سنگی را در تنگه بلاغی کاوش نمود که وی با توجه با یافته‌ها، این گورها را به سده اول پیش از میلاد، یعنی دوره اشکانی تاریخ‌گذاری کرد. «ویتکمب» نیز براساس محتویات به دست آمده از کاوش گورهای نزدیک قصر ابونصر، تدفین‌های فوق را به اواخر دوره اشکانی و دوره ساسانی تاریخ‌گذاری نمود (Whitcomb, 1985: 216). در برخی از مناطق مثل بردسیر جهت تاریخ‌گذاری این گورها از استقرارهای اطراف آن‌ها (خسروزاده، ۱۳۸۶: ۹۴) نیز استفاده شده است؛ از آنجا که طی بررسی انجام شده در حوضه رودخانه بوانات از هزاره سوم پیش از میلاد تا شروع هخامنشی هیچ استقرار شناسایی نشده (خانی‌پور و همکاران، ۱۴۰۰: ۷)، بنابراین انتساب به پیش از هخامنشی تا حدودی مردود است. از طرفی از آنجا که این‌گونه گورها در منطقه فارس مربوط به دوره‌های اشکانی و ساسانی تاریخ‌گذاری شده‌اند و در

منطقه بوانات نیز شاهد گسترش استقرارهای این دو دوره هستیم؛ بنابراین می‌توان دوره‌های اشکانی و ساسانی را برای این‌گونه تدفین در منطقه بوانات پیشنهاد داد.

گورهای موسوم به دخمک یا استودان‌های سنگی

ساختار این نوع تدفین به دو شکل حفره‌ای و ستون‌های سنگی است. گونه اول حفره‌ای و کنده شده در سطح افقی سنگ‌های بزرگ و صخره‌ها بوده که شبیه گورها سنگی تراشیده در سنگ و قرار نگرفتن جسد کامل در آن، شبیه استودان‌ها است. از این نوع ساختار دو مورد شناسایی شد که در ادامه به آن‌ها پرداخته خواهد شد.

دخمک چراغ‌کشی: دخمک و استودان‌های ستونی چراغ‌کشی در میان ارتفاعات جنوبی مزایجان، در فاصله ۶۵۰۰ متری جنوب‌شرق روستای بادبر و در فاصله ۴۸۰۰ متری جنوب‌شرق چشمه پیرکدویه واقع شده است (تصویر ۲). آثار مزبور در چشم‌اندازی کوهستانی و در دامنه شمالی یک رشته‌کوه مرتفع در دره‌ای قرار گرفته است. در این محل بر روی یکی از تخته‌سنگ‌های صاف، چهار حفره قرار دارد؛ این حفره‌های مدور حدود ۳۵ سانتی‌متر قطر و حدود ۱۰ تا ۱۲ سانتی‌متر عمق دارند (تصاویر ۷، ۸ و ۹). در فاصله ۳۰ متری شرق این دخمک‌ها بقایای یک تخته‌سنگ چهار گوش قرار دارد که در وسط آن حفره دایره‌ای شکل به قطر حدود ۳۷ سانتی‌متر به عمق حدود ۶ سانتی‌متر ایجاد شده است (تصویر ۸). هم‌چنین به فاصله حدود ۱۰۰ متری این دخمک‌ها و درون جوی آبی که از چراغ‌کشی می‌گذرد بقایای شکسته ستون سنگی قرار دارد که قطر آن حدود ۳۶ سانتی‌متر بوده و به دلیل شکستگی ارتفاع واقعی آن مشخص نیست (تصاویر ۹).

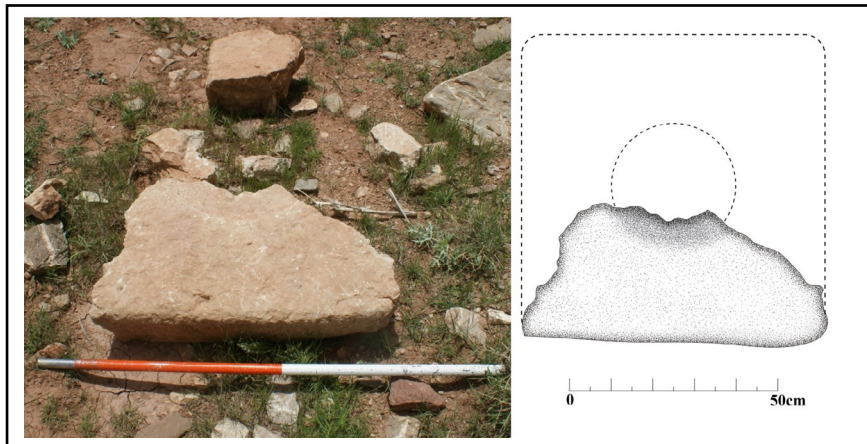

► تصویر ۷. موقعیت قرارگیری دخمک‌های چراغ‌کشی (خانی‌پور، ۱۳۹۴).

Fig. 7. Location of Cheraghkoshi Dakmak (Khanipur, 2014).

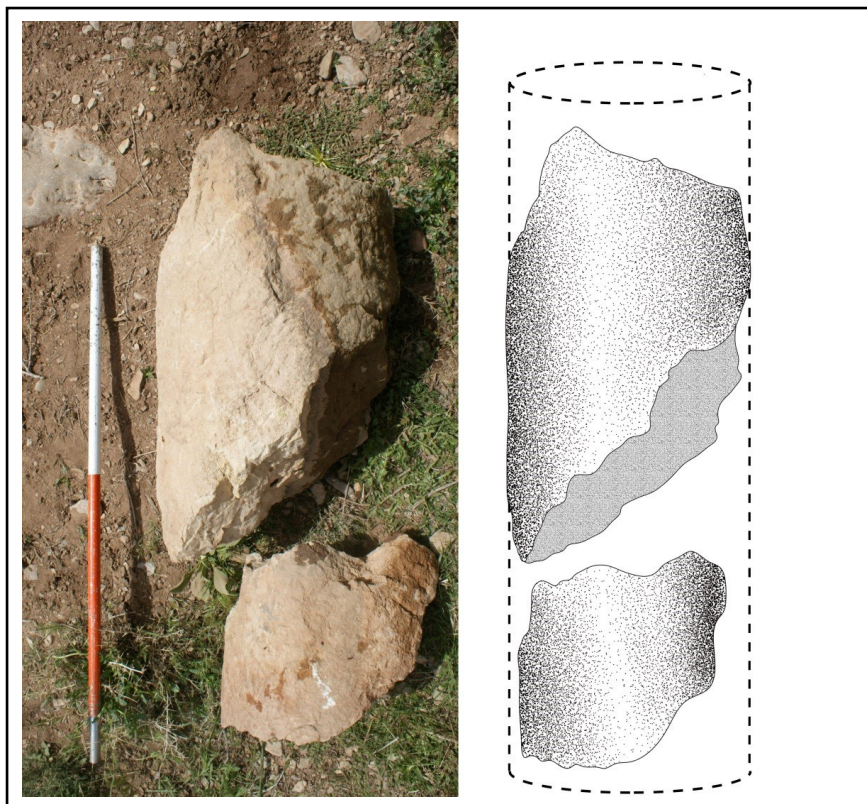
پهنه میل فنجان: آثار پهنه میل در ۲۳۰۰ متری جنوب‌شرق روستای فنجان و به فاصله ۴۰۰ متری از جاده فنجان به باغ صفا در سمت چپ قرار دارد. در این محل دو تخته‌سنگ که بر روی آن‌ها حفره‌هایی مدور به عمق حدود ۲۰ سانتی‌متر و قطر ۵۰ سانتی‌متر دیده می‌شود، وجود دارد. این تخته‌سنگ‌ها در حال حاضر از

تصویر ۸. قطعه سنگ حجاری شده (طرح از: سپیده جمشیدی یگانه، ۱۴۰۰).

Fig. 8. Sculpted stone (Design by: Sepideh Jamshidi Yeganeh, 1400).

تصویر ۹. قطعات شکسته ستون سنگی چراغ‌کشی (طرح از: سپیده جمشیدی یگانه، ۱۴۰۰).

Fig. 9. Broken pieces of the stone column of Cheraghkoshi (Design by: Sepideh Jamshidi Yeganeh, 1400).

محلی اصلی خود جابه جا شده و به طور واژگون قرار دارند. طی بازدید کارشناسان اداره کل میراث فرهنگی فارس در سال ۱۳۸۶، در کنار این دو دخمک، ستون سنگی به قطر ۶ سانتی متر و ارتفاع حدود ۱۴۰ سانتی متر وجود داشته است که متأسفانه طی بازدیدی که توسط هیأت بررسی در اردیبهشت ۱۳۹۴ صورت گرفت مشخص شد که این میل ربوده شده و در جای خود قرار ندارد (تصاویر ۲، ۱۰، ۱۱، ۱۲ و ۱۳).

چیستی، کارکرد و تاریخ‌گذاری دخمک‌ها و ستون‌ها

پیش از شناسایی ستون‌ها و حفره‌های سنگی در منطقه بوانات، مشابه آن‌ها از کوه

► تصویر ۱۰. دخمک‌های میل فنجان (خانی‌پور، ۱۳۹۴).

Fig. 10. Mill Fenjan Dakhmak (Khanipur, 2014).

► تصویر ۱۱. دخمک‌های میل فنجان (خانی‌پور، ۱۳۹۴).

Fig. 11. Mill Fenjan Dakhmak (Khanipur, 2014).

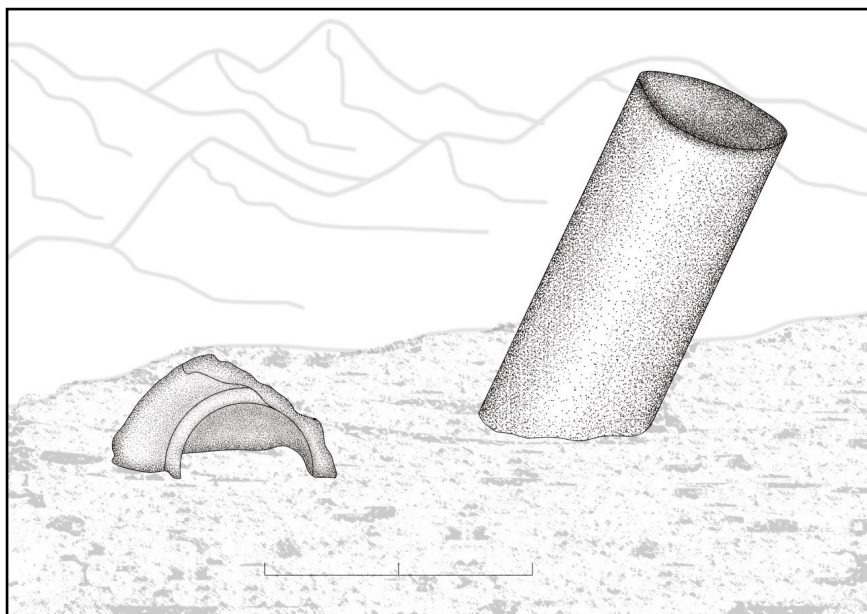
حسین، سمیرم، یاسوج و شوش سفلی شناسایی شده بود که در مورد چیستی و کارکرد آن‌ها بحث‌های زیادی تا کنون صورت گرفته است. «واندنبرگ» (Vanden Berghe, 1968) در منطقه سمیرم چند ستون مشابه را کشف کرد که از آن‌ها به عنوان پایه سنگی جایگاه آتش مربوط به دوره ساسانی نام برد. «هنینگ» متن کتیبه قطعه‌ای شکسته از یک ستون استوانه‌ای را خواند و اظهار داشته که کتیبه روی آن ستون را باید کتیبه مراسم دفن یا در هر حال یک کتیبه یادبود تلقی کرد (Henning, 1958: 48). سکویی ستون مانند کتیبه‌دار در تنگ کرم قرار دارد که «گروپ» تعدادی از واژه‌ها را خوانده و عبارت «پاداش بهشت» که عبارتی متداول بر روی یادمان‌های تدفینی است، وجود دارد (Gropp, 1970: 204). یادمان تنگ کرم یک اثر مربوط به تدفین و از قرار معلوم سکویی برای قرار دادن یک خمره تدفین است (Stronach, 1966: 224, Pl. XXIII; Huff, 2004: 610-611). طبق بازسازی «هوف» احتمالاً بر روی این حفره‌ها درپوش‌هایی قرار داشته است (Huff, 1992: 212). «ترومپلمن» معتقد است این حفره‌ها و حفره‌های موجود در حوالی استخر همگی کارکرد یکسانی دارند و برای قرار دادن کوزه‌های حاوی تربت ساخته شده‌اند (تروپلمن، ۱۳۷۲: ۳۳-).

تصویر ۱۲. ستون سنگی پهنه‌میل (عکس از: آرشیو میراث فرهنگی). ◀

Fig. 12. Stone pillar ossuary of Pahne mill (Photo from: Cultural Heritage Archive).

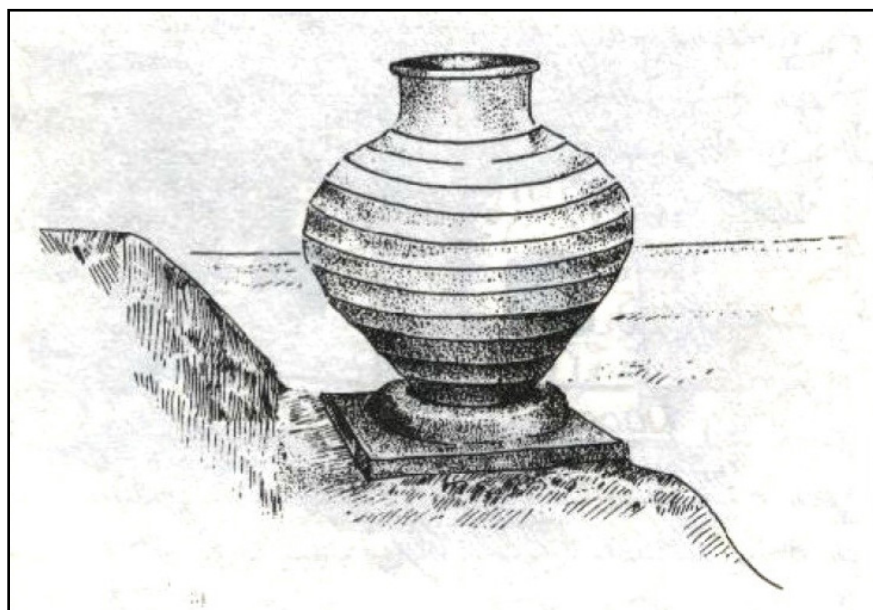
تصویر ۱۳. طرح سازه‌های سنگی پهنه‌میل فنجان (طرح از: سپیده جمشیدی یگانه، ۱۴۰۰). ◀

Fig. 13. Drawing of stone structure of Pahne mill (Design by: Sepideh Jamshidi Yeganeh, 1400).

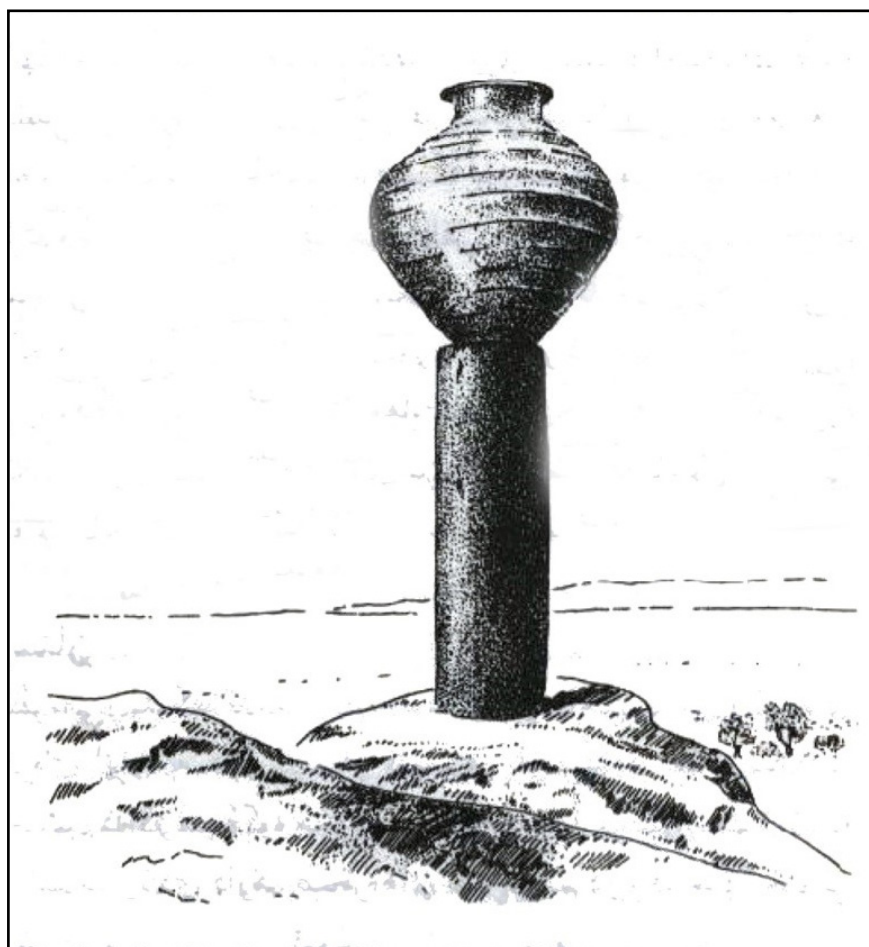
۳۵). چنین گودال‌هایی در میان آناری که «ولفرام کلایس» در کوه حسین کشف کرده است، به چشم می‌خورد (Kleiss, 1976). در دوره ساسانی خمره‌های بزرگی برای ذخیره‌سازی وجود داشته است، یکی از این خمره‌ها که دارای کتیبه بوده از قلعه دختر فیروزآباد کشف شده است (Huff & Gignoux, 1978: 144); چنین خمره‌ها یا کوزه‌های حاوی تربت به آسانی در حفره‌های گشاد و انواع کوچک‌تر در گودال‌های تنگ‌تر قرار می‌گیرند. به نظر کلایس سفال‌هایی که از سطح کوه حسین جمع‌آوری شده‌اند بیشتر به خمره‌های بزرگ تعلق داشته‌اند (Kleiss, 1976: 150). در منطقه چراغ‌کشی و پهنه‌میل بقایای خمره یافت نشد؛ هم‌چنین به عقیده ترومپلمن نیز در

برخی موارد این خمره‌ها بر فراز ستون‌های سنگی (تصاویر ۱۴ و ۱۵) قرار می‌گرفته‌اند (تروپلمن، ۱۳۷۲: ۳۴-۳۵). «فرجامی‌راد» نیز دو ستون مشابه را در روستای شوش کهگیلویه و بویراحمد معرفی کرده و کارکردی تدفینی مربوط به دوره ساسانی برای آن‌ها قائل شده و از آن‌ها به عنوان استودان‌های سنگی نام می‌برد (Farjamirad, 2015c: 360). در اکثر مواردی که واندنبرگ (۱۹۶۸)، تروپلمن (۱۳۷۲) و «جعفری» (۱۳۸۶) معرفی کرده‌اند، ستون‌های سنگی و دخمک‌ها در کنار هم یافت شده‌اند. چگونگی قرارگیری تدفین‌های انسانی در این نوع گورها هنوز به درستی مشخص نیست؛ از آنجا که جسد شخص متوفی در داخل این فضای محدود جای نمی‌گیرد به نظر می‌رسد که استخوان‌ها درون دخمک‌ها نگه‌داری می‌شده است. در دوره ساسانی جسد مردگان را در فضای باز گذاشته و پس از تجزیه و متلاشی شدن، استخوان‌های باقی‌مانده را در طاقچه‌ها یا فرورفتگی‌هایی دفن می‌کردند (تروپلمن، ۱۳۷۲: ۲۹)، «هینز» نیز دخمک را نوعی استودان برای نگه‌داری استخوان‌ها پس از متلاشی شدن می‌داند (Hinze, 1969: 241)؛ بنابراین آن چه گفته شد، به نظر می‌رسد که درون این حفره‌ها و برفراز ستون‌ها خمره‌هایی قرار داده می‌شده و استخوان‌ها را درون آن قرار می‌داده‌اند؛ البته تروپلمن کاربرد جنبه یادمانی تدفین داشتن هم برای ستون‌های سنگی را مطرح می‌کند (تروپلمن، ۱۳۷۲: ۳۶).

برخی عقیده دارند که بر روی این دخمک‌ها پوششی قرار داده می‌شده (Huff, 2015c: 360; Farjamirad, 2015c: 360; 207-17; 1992)، اما از آنجا که نمونه‌های موجود در حوالی نقش‌رستم و دو نمونه شناسایی شده در منطقه بوانات غارت و تخریب شده‌اند نمی‌توان با قطعیت در مورد چگونگی پوشش دخمک‌ها در منطقه بررسی صحبت کرد. به فاصله چند متری دخمک‌های چراغ‌کشی یک قطعه سنگ تراش خورده مکعبی شکل به دست آمد که بر روی آن حفره‌ای قرار داشت؛ اگر این فرض را بپذیریم که این نوع تدفین درپوش داشته، شاید بتوان این تخته سنگ

► تصویر ۱۴. نمونه دخمک بازسازی شده نقش‌رستم (تروپلمن، ۱۳۷۲: ۳۴، شکل ۹).
Fig. 14. Reconstructed sample of Naqsh-e Rostam Dakhmak (Trümpelmann, 1984: 34, Figure 9).

تصویر ۱۵. نمونه ستون تدفینی بازسازی شده
نقش‌رستم (تروپلمن، ۱۳۷۲: ۳۵، شکل ۱۰).
Fig. 15. Reconstructed sample of Naqsh-e
Rostam pillar ossuary (Trümpelmann, 1984:
34, Figure 10).

یافت شده را درپوش یکی از دخمک‌ها دانست؛ هم‌چنین می‌توان فرض کرد که این قطعه سنگ یافت شده نیز خود یک دخمک بوده که برروی تخته‌سنگ منفرد ایجاد شده و در محلی قرار داده شده‌اند. با توجه به این‌که تاکنون نمونه‌ای سالم از این نوع تدفین به دست نیامده نمی‌توان به قطعیت درمورد این‌که برروی این حفره‌ها درپوش می‌گذاشته یا محل قرارگیری خمره حاوی جسد بوده را مشخص کرد. شاید اگر این کتیبه‌ها وجود نداشت، محققان نمی‌توانستند به راحتی در مورد کارکرد تدفینی بودن این ساختارها اظهار نظر کنند؛ اگر با توجه به کتیبه‌های موجود نمونه‌های مشابه حوالی استخر را دارای کارکرد تدفینی بدانیم، می‌توان نمونه‌های یافت شده در منطقه بوانات را نیز دارای کارکرد تدفینی دانست.

نتیجه‌گیری

یکی از ویژگی‌های تدفین در دوره‌های اشکانی و ساسانی گوناگونی و تنوع آن‌ها بوده که در نقاط مختلف، روش و ویژگی خاص خود را دارد. طی بررسی‌های صورت گرفته در منطقه بوانات دو نوع تدفین با ساختار موسوم به گورهای سنگ چین و دخمک یا استودان‌های سنگی شناسایی شد. گورهای خرفخانه‌ای دارای پراکنش و تعداد بیشتری در منطقه هستند؛ به طوری که در این بررسی از هشت محل شناسایی

شدند که در صورت بررسی پیمایشی با هدف شناسایی ساختارهای تدفینی، می‌توان گورهای بیشتری را شناسایی کرد. از دو محل میل فنجان و چراغ‌کشی، حفره‌ها و ستون‌های سنگی شناسایی شد که با توجه به نمونه‌های شناسایی شده از: نقش‌رستم، استخر، سمیرم و کهگیلویه و بویراحمد و خوانش کتیبه‌های آن‌ها می‌توان به قطع کارکردی تدفینی مربوط به دوره ساسانی برای آن‌ها قائل شد، اما در مورد چگونگی تدفین، سه فرض وجود دارد؛ اول این‌که بر روی این ستون‌های سنگی و حفره‌های روی تخته‌سنگ‌ها خمره‌های سفالی قرار داده می‌شده و تدفین در آن قرار می‌گرفته است؛ برخی نیز عقیده دارند که استخوان درون سوراخ‌های روی ستون‌ها یا داخل حفره‌ها قرار داده می‌شده و بر روی آن درپوشی قرار داشته که هوف، یک نمونه از این درپوش‌ها را بازسازی کرده است؛ و سومین نظر هم در مورد آن‌ها جنبه یادمانی داشتن ستون‌های سنگی است. در چراغ‌کشی و میل فنجان بقایای خمره به دست نیامد البته با توجه به این‌که اطراف آن دستخوش تغییرات زیادی شده نبود بقایای خمره در حال حاضر را نمی‌توان دلیلی بر عدم استفاده از آن در دوره ساخت و استفاده دانست؛ هرچند تخت سنگ مکعبی شکل که به صورت شکسته از چراغ‌کشی به دست آمد را می‌توان به عنوان درپوش در نظر گرفت. برخلاف گورهای سنگ چین که در مناطق وسیعی از جنوب و جنوب شرق ایران و هم‌چنین سواحل جنوبی دریای عمان و خلیج فارس استفاده می‌شده، تدفین‌های استودان سنگی یا دخمک منحصر به مناطق محدودی بوده و با نمونه‌های شناسایی شده از بوانات، می‌توان شمال شرق فارس را نیز جز حوزه پراکنش این نوع تدفین محسوب کرد. با توجه به ازدیاد و ساخت راحت گورهای سنگ چین، شاید بتوان گفت که این نوع، تدفین رایج بین عموم مردم بوده، اما با توجه به نادر بودن تدفین‌های استودان سنگی می‌توان احتمال داد که این شیوه برای دفن افراد خاص بوده است، قاعدتاً اگر استفاده برای عموم مردم را داشت می‌بایست مانند گورهای سنگ چین نمونه‌های بیشتری از آن‌ها به دست آید؛ از این رو، شاید بتوان گورهای دخمک یا استودان سنگی را منحصر به مقامات محلی دانست، فرجامی نیز این احتمال را مطرح می‌کند که این ساختار تدفینی مربوط به افراد سطح بالای جامع بوده است. از نظر موقعیت قرارگیری نیز اکثر گورهای سنگ چین بر روی ستیغ کوه‌ها قرار گرفته، اما دخمک‌ها در کف دره واقع شده‌اند.

کتابنامه

- استروناخ، دیوید، ۱۳۷۹، پاسارگاد. ترجمه حمید خطیب شهیدی، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- بویس، مری، ۱۳۷۶، تاریخ کیش زرتشت. ترجمه همایون صنعتی زاده، جلد اول، تهران: توس.
- ترومپلمن، لئو، ۱۳۷۲، «قبور و آیین تدفین در دوره ساسانی». ترجمه مولود شادکام، مجله باستان‌شناسی و تاریخ، ۱۵: ۲۹-۳۷.
- جعفری، محمدجواد، ۱۳۸۶، «گورهای کوه رحمت: مدارکی در زمینه شیوه‌های

تدفین دوره‌های هخامنشی تا ساسانی در فارس». باستان‌شناسی و تاریخ، ۴۲ و ۴۳: ۶۷-۶۰.

- خانی‌پور، مرتضی، ۱۳۹۴، «گزارش بررسی و شناسایی باستان‌شناسی بخش مرکزی و مزایجان شهرستان بوانات». آرشیو پژوهشکده باستان‌شناسی (منتشر نشده).

- خانی‌پور، مرتضی؛ نیکزاد، میثم؛ میرقادری، محمدامین؛ عمادی، حبیب؛ طباطبایی، حمید؛ دوسه، فرانسوا؛ و طهماسبی، ملیحه، ۱۳۹۴، «نخستین فصل بررسی باستان‌شناسی بخش مرکزی و مزایجان شهرستان بوانات». مجموعه مقالات کوتاه همایش سالانه باستان‌شناسی، تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری: ۱۵۵-۱۶۰.

- خانی‌پور، مرتضی؛ نیکنای، کمال‌الدین؛ کاوش، حسینعلی؛ میرقادری، محمدامین؛ طهماسبی، ملیحه؛ و طباطبایی، حمید، ۱۴۰۰، «بررسی‌های باستان‌شناسی بخش مرکزی و مزایجان شهرستان بوانات». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۱۱ (۲۸): ۲۶-۷.

- خسروزاده، علیرضا، ۱۳۸۶، «مروری بر گورهای سنگ چین جنوب شرق ایران». نامه پژوهشگاه، ۲۰ و ۲۱: ۸۹-۱۰۴.

- روستایی، کوروش، ۱۳۸۶، «گونه‌شناسی محوطه‌های باستانی منطقه کوه‌رنگ بختیاری». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۹: ۲۷-۴۶.

- سرلک، سیامک؛ و نوروزی، عباس، ۱۳۹۶، «کاوش در گورستان گروه رودان-هرمزگان». در: جشن نامه میرعابدین کابلی، به‌کوشش: مرتضی حصار، تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری: ۱۳۱-۱۴۴.

- کریستن سن، آرتور، ۱۳۹۴، ایران در زمان ساسانیان. ترجمه رشید یاسمی، تهران: نگاه.

- نصراله‌زاده، سیروس؛ و محمدی، همت، ۱۳۹۰، «گورنوشته‌ای دیگر از کازرون: کتیبه بختگ (کازرون ۱۵)». زبان شناخت، ۲ (۲): ۵۹-۶۸.

- نصراله‌زاده، سیروس، ۱۳۸۵، کتیبه‌های پهلوی کازرون. تهران: کازرونیه.

- نصراله‌زاده، سیروس، ۱۳۹۸، «مرزبان در بیشاپور تدفین در اقلید: نگاهی به گورنوشته اقلید». پژوهش‌های ایران‌شناسی، ۹ (۲): ۱۹۳-۲۱۲.

- نوروزی، رضا، ۱۳۸۴، بررسی باستان‌شناسی فیروزآباد. شیراز: دانشنامه فارس و سازمان میراث فرهنگی و گردشگری فارس.

- هاشمی زرج‌آبادی، حسن؛ شیرازی، روح‌الله؛ فرزین، سامان؛ و ظهوریان، مریم، ۱۳۹۳، «نویافته‌هایی از تدفین‌های سنگی در مکران (شهرستان‌های نیکشهر و چابهار)». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۴ (۷): ۹۵-۱۱۲.

- Ali Kalhoro, Z., 2013, "Prehistoric Circular Tombs in Mol Valley, Sindh-Kohistan, Pakistan". *Journal of Asian Civilizations*, 36(2): 115-12.

- Basafa, H., 2008, "A New Perspectiv on Dambakoh site in Southeast Iran". *Iranica Antiqua*, XLIII: 185-206.

- Benoist, A., 2008, "The Iron Age Culture in the United Arab Emirates, between 1100 BC and 250 BC". *Bulletin of Archaeology*, Kanazawa University, 29: 31-41.
- Besenval, R., 1997, "Entre le Sud-Est iranien et la plaine de l'Indus: le Kech-Makran, Recherches Archéologiques sur le peuplement ancien d'une marche des confins Indo-Iraniens". *Arts Asiatiques*, 52: 5-36.
- Boyce, M., 1997, *History of Zoroastrianism*, translated by Homayoun Sanatizadeh. Vol. 1, Tehran: Tous.
- Christensen, A., 2015, *Iran dar zamane saasaaniyan*. Translated by: Rashid Yasmi, Tehran: Negah.
- De Cardi, B., 1959, *New Wares and Fresh Problems from Baluchistan*. *Antiquity*, XXXIII: 15-25.
- Farjamirad, M., 2015a, *Mortuary Practice in Ancient Iran from the Achaemenid to the Sasanian Period*. BAR International Series 2747.
- Farjamirad, M., 2015b, "Influence of Social Class Division on the Sasanian Burial Rituals (224-650 A.D.)". *Broadening Horizons, 4: A Conference of young researchers working in the Ancient near East, Egypt and Central Asia*, University of Torino, October 2011, G. Affanni et al. (eds.), British Archaeological Reports, BAR International Series: 149-153.
- Farjamirad, M., 2015c, "Do Gur-e Dopa: The Sasanian Twin Pillar Ossuaries at Shoush Village, Kohgiluyeh va Boyer Ahmad (Iran)". *Iranica Antiqua*, 50: 357-365.
- Gotch, P., 1971, "The Imamzadeh High Altar and Subsidiary Monuments". *Iran*, 9: 162-63.
- Gropp, W., 1969, "Vier Ostodan- Inschriften bei Estachr". in: W. Hinz, *Altiranische Funde und Forschungen*, 258.
- Gropp, W., 1970, "Bericht uber eine Reise in West-und Sudiran". *Archaeologische Mitteilungen aus Iran*, 3: 173-230.
- Harrower, M. J.; Schuetter, J.; McCorriston, J.; Goel, P. K. & Senn, M. J., 2013, "Survey, Automated Detection, and Spatial Distribution Analysis of Cairn Tombs in Ancient Southern Arabia". *Mapping Archaeological Landscapes from Space Springer Briefs in Archaeology*, 5: 259-268.
- Hashemi Zarjabad, H.; Shirazi, R.; Farzin, S. & Zohorian, M., 2015, "New Archaeological Evidence on Cairn Burials in Iranian Makran (Nikshahr and Chabahar)". *Pazhoheshha-ye Bastan Shenasi Iran*, 4(7): 95-112.
- Hearinck, E., 1998, "International contacts in the Southern Persian Gulf in the late 1st Century B.C/ 1st Century A.D: Numismatic Evidence from Ed-Dor (Emirate of Umm Al – Qaiwain, U.E.A)". *Iranica Antiqua*, XXXIII: 273-302.

- Helwing, B., 2007, *Wisit to the Marvast Dam Area* (unpublished).
- Hinz, W., 1969, *Altiranische Funde und Forschungen*. Berlin: de Gruyter.
- Huff, D. & Gignoux, P., 1978, "Ausgrabungen auf Qala-ye Dukhtar bei Firuzabad, 1976". *Archaeologische Mitteilungen aus Iran*, 11: 144-147.
- Huff, D., 1992, "Zum Problem Zoroastrischer Grabanlagen in Fars II. Das Saulenmonument von Pengan". *Archaeologische Mitteilungen aus Iran*, 25: 207-217, Pl. 48-51.
- Huff, D., 1998, "Fire altars and astodans". in: *The Art and Archaeology of Ancient Persia, New Light on the Parthian and Sasanian Empires*, V. Sarkhosh Curtis, R. Hillenbrand and J.M. Rogers (ed.): 74-83, Pls VIII-X. London.
- Huff, D., 2004, "Archaeological Evidence of Zoroastrian Funerary Practices". in: *Zoroastrian Rituals in Context*, M. Stausberg (ed.), Leiden: 593-630.
- Jafari, M. J., 2007, "Kuh Rahmat: Evidence on the burial practices of the Achaemenid to Sasanian periods in Fars". *Archeology and History*, 42-43: 60-67.
- Jasim, A. K.; Hamza, H. A. & Altaweel, M. R., 2006, "Tell Abu Shijar, near Aqar Quf: Summary of Excavations". *Akkadica*, 127: 155-166.
- Jasim, S. A., 2003, "The Third Millennium Culture in the Emirate of Sharjah". in: D. T. Potts, H. Naboodah and P. Hellyer (eds.), *Proceedings of the First International Conference on the Archaeology of the United Arab Emirates* (Abu Dhabi, 15-18 April 2001), Trident Press: London: 85-100.
- Khanipour, M., 2014, "Report on archaeological survey at Makazi and Mazaijan district, Bavanat county". ICAR archive (Unpublished).
- Khanipour, M.; Nikzad, M.; Mirghaderi, M.; Emadi, H.; Tabatabaei, H.; Desset, F. & Tahmasebi, M., 2015, "The first season of the archeological survey at Makazi and Mazaijan district, Bavanat county". In: *Proceedings of the 14th Annual Symposium on the Iranian Archaeology*, Tehran: ICAR: 155-160.
- Khanipour, M.; Niknami, K.; Kavosh, H.; Mirghaderi, M.; Tahmasebi, M. & Tabatabaei, H., 2021, "Archaeological Survey at Markazi and Mazayjan District in Bavanat County". *Pazhoheshha-ye Bastan Shenasi Iran*, 11(28): 7-26.
- Kleiss, W., 1976, "Beobachtungen in der Umgebung von Persepolis und Naqš-i Rostam". *Archaeologische Mitteilungen aus Iran*, 9: 131-150.
- Khosrowzadeh, A., 2007, "Review of the Cairn burial of Southeast Iran". *Nameh Pazhouheshgah*, 20-21: 89-104.
- Lamberg-Karlovsky, C. C. & Humphries J., 1967, "The cairn burial in southeastern Iran". *East and West*, 18 (3-4): 257-2-276.

- Reeler, C. N.; Al-Shaikh, N. Y. & Potts, D. T., 2009, "An Historical Cartographic Study of the Yabrīn Oasis, Saudi Arabia". *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, 39: 351-358.
- Nasrollahzadeh, C. & Mohammadi, H., 2011, "Another grave inscription from Kazeron: Bakhnag inscription (Kazeron 15)". *Zaban Shenakht*, 2(2): 59-68.
- Nasrollahzadeh, C., 2006, *Pahlavi inscriptions of Kazeron*. Tehran: Kazeroniyeh.
- Nasrollahzadeh, C., 2020, "Margrave in Bishabour, Burial in Eqlid: A Survey of Eqlid Inscription". *Iranian Studies* 9(2): 161-180.
- Nowrozi, R., 2005, *Archaeological Survey at Firozabad*. Shiraz: Fars Encyclopaedia and Fars Cultural Heritage and Tourism Organization.
- Roustaei, K., 2016, "A Morphological Typology of the Ancient Sites in Kouhrang Area". *Pazhoheshha-ye Bastan Dhenasi Iran*, 5(9): 27-46.
- Sarlak, S. & Nowrozi, A., 2017, "Excavation at Grave Cemetery of Rodan-Hormozgan". In: *The honor of Mir Abedin Kabuli*, M. Hessari (Ed.). Tehran: Research Institute of Cultural Heritage & Tourism: 131-144.
- Seyyed Sajjadi, M., 1989, "A Class of Sasanian Ceramic from Southeastern Iran". *Rivista di Archaeologia*, 13: 31-40.
- Stein, A., 1936, "An Archaeological Tour in the Ancient Persis". *Iraq*, III: 111-230.
- Stein, A., 1937, *Archaeological reconnaissance's in north-western India and south-eastern Iran*. MacMillan, London.
- Stronach, D., 1966, "The Kūh-i-Shahrak Fire Altar". *Journal of Near Eastern Studies*, 25 (4): 217-227.
- Stronach, D., 2000, *Pasargadae, translated by Hamid Khatib Shahidi*. Tehran: Cultural Heritage Organization.
- Trümpelmann, L., 1984, "Sasanian Graves and Burial Customs", in: *Arabie Orientale, Mésopotamie et Iran méridional de l'Age du Fer au début de la période Islamique*. Éditions Recherche sur les civilisations, Paris: 318-329.
- Vanden Berghe, L., 1953, "Monuments récemment découverts en Iran méridional". *Bibliotheca Orientalis*, 10: 5-8.
- Vanden Berghe, L., 1968, *A la découverte des civilisations de l'Iran ancien: Textes et documents*. Brussels.
- Whitcomb, D. S., 1985, *Before the Roses and the Nightingales, Excavations at Qasr-i Abu Nasr, Old Shiraz*. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Yule, P. & Weisgerber G., 1998, "Deutsche Archäologische Oman-Expedition 1995". *MDOG*, 128: 135-155.